

ΛΟΓΟΣ ΟΓΔΟΥΣ

Εἶμαι πεπεισμένος ἐκ τῶν δεδομένων τῆς ἱστορίας, ὅτι οὐδεμία οὐσιώδης ἐξέλιξις ἐν τῷ βίῳ ἔθνους τινὸς δύναται νὰ ἐπιτελεσθῇ, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν μελετήσῃ μετ' ἀμεροληψίας τὰ σύγχρονα γεγονότα, μόνον ἐν τοιαύτῃ περιστάσει δυνάμενον νὰ κατανοήσῃ προσφυῶς τὸ ἐνεστῶς, χρησιμοποιοῦν τὰς φυσικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιδιώκει. Ἐφ' ὅσον ἀφίεται εἰς τὰς ἕξεις τοῦ παρελθόντος, ἀναποδράστως θέλει διατελῆ στάσιμον, ὀπισθοχωροῦν μᾶλλον ἢ προβαῖνον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ δημιουργίᾳ. Τοιοῦτό τι συμβαίνει παρ' ἡμῖν ἀπὸ τινος χρόνου. Ἀπὸ δεκαετηρίδων ὁ Ἑλληνισμὸς ἀμελῶς λίαν διεξάγει τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα, ὡσεὶ ἐπετέλεσε τὴν ἱστορικὴν ἑαυτοῦ ἀποστολήν. Μονογουχὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται τῶν συμβαινόντων πολλαχοῦ μὲν, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐν τῇ χώρᾳ, ἧς διεκδικεῖ τὴν κυριότητα λόγῳ προαιωνίων ἔθνικῶν καὶ ἱστορικῶν δικαίων. Μόλις κατέπεσεν ἡ ὑσπληγὴ τῆς σταδιοδρομίας, μόλις ὑπερέβη δύο ἢ τρεῖς σταθμούς, καὶ κατελήφθη ἐκ κοπώσεως, ἐξ ἀτονίας, ὡσεὶ κατέφθασε τὸ εἰμαρμένον τέρμα. Ὡς εἶπον ἤδη ἐπανειλημμένως, ἐν τε τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ τῇ ἀλυτρώτῳ πατρίδι, ἡ ἐργασία αὐτοῦ ἠκιστα τυγχάνει συντελεστικὴ καὶ τελεσφόρος. Κατελήφθη ἐκ κόρου, ἐκ δισταγμοῦ, ἐξ ἀδιαφορίας ἡ ἐνέργεια τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ ὑπέστη κατάπτωσιν. Σκέπτεται περὶ τοῦ μέλλοντος ὡς ξένος, ὡς μὴ ἀμέσως διαφερόμενος περὶ τῶν

εἰς αὐτὸν καὶ τῶν ἐν τῇ μεγάλῃ οἰκογενεῖα συμβαινόντων. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἐξηγέρθη κατὰ περιόδους, κατὰ διαλείμματα· ἀλλ' ἡ ἐξέγερσις αὕτη φέρει οὐ μικρὸν παθολογικὸν μᾶλλον ἢ λελογισμένον χαρακτήρα. Τούτου ἕνεκα καὶ αἱ ἐπανειλημμένως ἐπελθοῦσαι ἀποτυχίαι καὶ ἡ καταλαμβάνουσα μείζων κόπωσις τὸν ἔθνικὸν ὄργανισμόν. Ἀποτέλεσμα τῆς παθολογικῆς ταύτης μᾶλλον ἢ φυσιολογικῆς καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶνε αἱ ἐπανειλημμένα αὐτοῦ ἀποτυχίαι. Καθ' ὃν δὲ χρόνον οἱ ἀνταγωνιζόμενοι λαοὶ ἐποιήσαντο ἄξια λόγου ἄλλατα προόδου ἐν τε τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῶν τάξει καὶ λειτουργίᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ παραστάσει, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐλεύθερόν τε καὶ ἀλύτρωτον, ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις καρκίνοβατεῖ. Εἶνε ἄξιον μελέτης τὸ φαινόμενον τοῦτο· ἀλλ' ἐπίσης ἐπιβάλλεται ἡμῖν σύντονος μέριμνα πρὸς ἐξεύρεσιν καὶ πραγμάτων τῶν μέσων ἐκείνων, οἷον φαρμάκων, δι' ὧν θέλει θεραπευθῆ ἡ νοσηρὰ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ, μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς πρότερον σθένους συνεχιζόντος τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν καὶ σταδιοδρομίαν.

Κατέδειξα ἤδη ἐν τῇ προηγουμένῃ συνεντεύξει τὸν πόλεμον, τὸν καθ' ἡμῶν ὑπὸ ἐπιβούλων, φανερῶν ἢ κρυφίων, ἐχθρῶν διεξαγόμενον. Δὲν νομίζω, ὅτι εἶνε δυσχερῆς ἡ ἄμυνα. Ἄρκει νὰ σκεφθῶμεν εἰλικρινῶς καὶ ἐμβριθῶς, νὰ χρησιμοποιήσωμεν πάσας ἡμῶν τὰς δυνάμεις, ἠθικάς, πνευματικάς, ὕλικάς. Ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν εἴμεθα ὡς πρὸς τοῦτο ὑπέρτεροι τῶν ἀνταγωνιστῶν· ἀλλ' ἐλλείπει ἀφ' ἡμῶν ἡ προσήκουσα ἐνέργεια, ἡ μέθοδος, ἡ διεύθυνσις, δι' ἧς καὶ μόνης δυνάμεθα νὰ ἐπικρατήσωμεν ἐν τῷ ἀγῶνι.

Ἐν πρώτοις ὑπερτεροῦμεν τῶν ἀντιπάλων ἡμῶν ἠθικῶς. Ὅ καὶ κατ' ἐλάχιστον μελετήσας τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν λαῶν, τῶν ἐγκατεστημένων ἀπὸ μακροῦ ἢ βραχέος

χρόνου καθ' ὅλην τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου, ἀνομολογεῖ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ὑπερτερεῖ ἠθικῶς τῶν λοιπῶν φυλετικῶν ομάδων, Ρωμούνων, Βουλγάρων, Σέρβων, Ὀσμανῶν. Αὐτοὶ οἱ ἐκ προκαταλήψεως, ἐκ συμφέροντος, ἢ ἐκ διαφόρων πολιτικῶν καὶ ἐθνικῶν ὑπολογισμῶν δυσμενῶς πρὸς ἡμᾶς διακείμενοι ἐκ τῶν ξένων δὲν τολμῶσι ν' ἀρνηθῶσι τὸ πασιφανὲς τῆς ἀληθείας ταύτης. Ὁ Ἕλλην κεκτηταὶ ἐξ ἐμφύτου τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀτομικότητος, κρίνω δὲ περιττὸν ν' ἀναλύσω εἰς ἡμᾶς ἐν λεπτομερείᾳ, ὅποια τις εἶνε ἡ ἀρετὴ αὕτη ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν καὶ ὅποια τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς οἰκογενειακῆς συντάξεως, ἀλληλεγγύης καὶ ἠθικῆς ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια διατελεῖ μία τῶν τιμιωτάτων· ἐπιτραπήτω μοι δὲ νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι εἶνε ἄξιον θαυμασμοῦ τὸ φαινόμενον τοῦτο. Οἱ πλεῖστοι τῶν λαῶν, καὶ τῶν μᾶλλον ἡμῶν ἴσως πεπολιτισμένων, κέκτηνται ἀμυδρὸν τὸ συναίσθημα τῆς οἰκογενειακῆς ἀγάπης καὶ ἐνότητος. Παρ' ἡμῖν τὸναντίον. Πολλάκις ἐπὶ δεκαετηρίδας ἀποχωρίζονται μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἑλληνικῆς οἰκογενείας, ἀπὸ τρυφερωτάτης ἡλικίας κατ' ἐλάχιστον γνωρισθέντα· τὸ αἶσθημα ἐν τούτοις παραμένει ἀείποτε ἰσχυρὸν καὶ ἀμείωτον. Ἐκαστος Ἕλλην, εἴτε εἰς τὸ ἄρρεν, εἴτε εἰς τὸ θῆλυ ἀνήκει γένος, κατὰ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν ἑαυτοῦ καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτόν. Οἱ ἄνδρες θυσιάζονται ὑπὲρ τῶν γυναικῶν, αἵτινες αὐθις διατελοῦσι μέχρι τέλους τοῦ βίου πισταὶ καὶ ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς οἰκείους. Τὸ αἶσθημα τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς, ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, παρ' οὐδενὶ τῶν λαῶν τῆς Χερσονήσου ταύτης τυγχάνει τοσοῦτον ἰσχυρὸν, ὅσον ἐν τῇ ἑλληνικῇ οἰκογενείᾳ. Τούτου δὲ τοῦ λόγου ἕνεκα ἡ Ἑλληνίς, ὡς σύζυγος, προτιμᾶται τῆς ὁμαίμονος καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἡμετέρων ἐχθρῶν, ὅπως καὶ

τ'ανάπαλιν ὁ ἀνὴρ. Τὸ τοιοῦτο εἶνε πασίγνωστον, ὥστε θεωρῶ περιττὸν νὰ τὸ ἀναπτύξω πληρέστερον. Ὡς μὴ ὄφελεν ἐν τούτοις, ἡ ἀρετὴ αὕτη τοῦ ἡμετέρου γένους βλάπτει ἐνίοτε, ἀντὶ νὰ ὠφελῇ τὰ ἐθνικὰ ἡμῶν συμφέροντα.

Ἄν ἡ οἰκογένεια τοσοῦτον τυγχάνη προσφιλῆς καὶ ἀγαστῆ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον προσφιλεστέρα τυγχάνει καὶ ἡ πατρίς. Ἡ φιλοπατρία εἶνε ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀρετὴ τῶν Ἑλλήνων. Ἐκαστος αὐτῶν, ἐργαζόμενος, πρὸς τῷ ἀτόμῳ καὶ τῇ οἰκογενείᾳ ἀποβλέπει ἐπίσης καὶ εἰς τὴν μερικὴν ἢ τὴν μεγάλην πατρίδα. Πόσοι Ἕλληνες διήλθον τὸν βίον αὐτῶν ἐν στερήσεσι καὶ ἀσκήσει, μόνον καὶ μόνον ἵνα καταστῶσι χρήσιμοι καὶ ἐπωφελεῖς τῇ πατρίδι! Ἐκπαλαὶ λεγεῶν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν. Ἡ στέρησις, ἡ ἐκουσία οὕτως εἰπεῖν νηστεία, καθίσταται διὰ τοὺς τοιούτους χαρακτῆρας ἀνεξάντλητος ἡδονή. Ἡ ἀρετὴ αὕτη δημιουργεῖ τὴν φύσιν αὐτῶν χαλυβδίνην, περιφρονοῦσα πᾶσαν ἀπόλαυσιν. Δὲν διστάζουσιν ἐν τῇ δεδομένῃ στιγμῇ νὰ θυσιάσωσιν ἑαυτοὺς ἢ τὴν περιουσίαν των εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος. Πᾶν ὅ τι συντελεῖ εἰς τὴν ἠθικὴν, πνευματικὴν, ἢ ὑλικὴν ἀνάπτυξιν ἐνισχύεται ὑπὸ τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος κατὰ πάντα τρόπον. Ἐκκλησία, Σχολεῖον, οἷονδήποτε φιλανθρωπικὸν ἴδρυμα εὐρίσκει ἀμέσως τὸν χορηγὸν αὐτοῦ καὶ τὸν ἀρωγόν. Πρὸ τῆς τοιαύτης δράσεως τῶν ἀτόμων ἡ δράσις τῆς πολιτείας παρίσταται ἥττων. Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἄτομα μεγαλοδωρότερα καὶ ἡγεμονικώτερα τῆς πολιτείας. Τοιοῦτό τι δὲ παρετήρησα ἐπίσης πλέον ἢ ἅπαξ γινόμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐν χώραις, ἐν αἷς ἐγκατέστησαν καὶ ὡς δαψιλῶς εὐηργέτησαν, μείζον τῶν ἰθαγενῶν. Ἡ ὄντως ἑλληνικὴ αὕτη ἀρετὴ ἐπεκτείνεται ἀσυνειδήτως ἀπὸ τῆς πατρίδος γῆς πρὸς τὴν θετὴν πατρίδα, ἐν ἣ εὖρον οὗτοι ἄσουλον

καὶ ἐγκατάστασιν. Ἐν τίνι ἄλλῃ φυλῇ, ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς, δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ τοσοῦτον ἰσχυρὸν καὶ εὐγενὲς τὸ τοιοῦτον αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας;

Ἡ πνευματικὴ τῶν Ἑλλήνων ὑπεροχὴ καταφαίνεται ἔτι μᾶλλον ἐναργεστέρα καὶ ὑπερτέρα. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία εἶνε ἀναντίρρητον μαρτύριον τῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τοῦθ' ὃ περ' ἀπὸ αἰῶνων ἀπειργάσαντο φύσις καὶ ἱστορία. Ἡ Ἑλλάς ἐφώτισε καὶ φωτίζει τὸν κόσμον· καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους δὲ χρόνους, παρὰ τὴν ἐθνικὴν αὐτῆς κατάκτησιν καὶ ὑποταγὴν, ἐπεβλήθη πνευματικῶς ἐν παραβολῇ πρὸς τοὺς ἄλλους ὁμοιοπαθεῖς λαοὺς τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Εἰς τὸν Ἑλληνισμόν ὀφείλεται κατ' ἐξοχὴν ἡ πνευματικὴ τούτων ἐξέγερσις καὶ σταδιοδρομία. Γράμματα, τέχναι, ἐπιστήμαι ἔσχον καὶ ἔχουσι μέχρι σήμερον ἱεροφάντας ἐν ταῖς χώραις ταύταις Ἑλληνας, ἢ ἐξ Ἑλλήνων καταγομένους. Πρέπει δὲ νὰ παρέλθῃ μακρὸς χρόνος, μέχρις οὐ οἱ λαοὶ οὗτοι δυνηθῶσι νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὸν βαθμὸν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, εἰς ὃν διατελεῖ ὁ ἑλληνικὸς κόσμος.

Ἄλλ' ἂν ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ὑπερτερῇ τὸ ἑλληνικὸν γένος τὰ μετ' αὐτοῦ συμβιοῦντα καὶ συναγωνιζόμενα ἔθνη, ὕλικῶς κατ' οὐδὲν ὑστερεῖ, δύναται τις δ' εἰπεῖν, ὅτι, παρὰ τὰς κατ' αὐτοῦ ἀντιδράσεις καὶ τοὺς περιορισμούς, ἡ ἑλληνικὴ νοημοσύνη ἐκδηλοῦται τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε ἐρρωμένως κατὰ τοῦ τοιοῦτου διωγμοῦ ἀντεπεξέρχεται. Δὲν ἀγνοεῖτε βεβαίως, ὅτι τὸ πρὸς ἡμᾶς μῖσος καὶ ἡ ἐχθροπάθεια λαῶν, τοσαῦτα ὀφειλόντων εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος, προέβησαν μέχρι τοιοῦτου σημείου, ὥστε εἰδικαὶ νομοθετικαὶ διατάξεις νὰ ἐπιβάλλωνται κατὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἄλλως τε τὰ μάλιστα ὠφελούντος τὴν ὕλικήν, ὡς καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν πρόοδον τῶν ἐθνῶν, παρ' οἷς ἐπὶ

μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον ἐγκαθίσταται, ἐργαζόμενον καὶ ἐκπολιτίζον. Ἄλλ' οὐχὶ μόνον παρὰ λαοῖς, κατωτέροις τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἡμέρωσιν, ἐπικρατεῖ ὑλικῶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς· ἡ οἰκονομικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ δραστηριότης ἐκδηλοῦται ἐπίσης περιφανῶς καὶ ἐν μέσῳ λαῶν ὑπερτέρας πολιτικῆς τάξεως καὶ ὀργανώσεως. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην οἱ Ἕλληνες διακρίνονται μεταξὺ τῶν πρωτίστων τοῦ πολιτισμοῦ φορέων, ἀντικείμενα καθιστάμενοι τῆς ἐκτιμῆσεως καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἄλλοφύλων. Ὡς οἰκονομικὸς παράγων ὁ Ἕλλην ὀλιγίστους μεταξὺ τῶν λαῶν ἔχει ἐφαμίλλους, παρὰ τὰ γλίσχρα μέσα, δημόσια τε καὶ ἰδιωτικά, ἅτινα δύναται νὰ διαθέσῃ. Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη ἀρετὴ, προστιθεμένη εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καθίστησιν αὐτὸν ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀνώτερον πάσης παραβολῆς καὶ ἀμίλλης. Διὰ τοιούτων πλεονεκτημάτων πεπροικισμένος πρωτοστατεῖ κατ' ἀνάγκην μεταξὺ τῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ Χερσονήσῳ λαῶν, μέχρι τῆς σήμερον ἐκπροσωπῶν κατ' ἐξοχὴν τὸν πραγματικὸν αὐτῆς πολιτισμὸν — τὴν ἠθικὴν, τὴν πνευματικὴν, τὴν ὑλικὴν πρόοδον καὶ εὐημερίαν.

Ἄλλ' ἡ ὑπέροχος δραστηριότης τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου δὲν περιορίζεται μόνον ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ. Δυστυχῶς μέχρι τῆς σήμερον ἡ μεταξὺ τῶν λαῶν ἀμίλλα δὲν ἐκδηλοῦται μόνον ὡς πρὸς τὰ ἔθνη αὐτῶν καὶ πνευματικὰ πλεονεκτήματα. Καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν ρώμην καὶ τὴν ἐξωτερικέυσιν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ὁ Ἕλλην ἐπλάσθη ὑπεροχώτερος· ἡ δὲ ἱστορία αὐτοῦ δὲν εἶνε μόνον παράστασις τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς τελειότητος, ἀλλ' ἅμα καὶ τῆς φυσικῆς ἰσχύος. Πρόγονος αὐτοῦ δὲν ὑπῆρξε μόνον ὁ Προμηθεύς, ἀλλ' ἅμα καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ὁ ἀπαλλάξας τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἀπὸ τῆς βίας τῶν τυράννων καὶ τῶν κακοποιῶν. Ὡς

περ δ' ἐν εἰρήνῃ, οὕτω καὶ ἐν πολέμῳ, ἀπαράμιλλος καὶ ἀνυπέρβλητος διεκρίθη ὁ Ἕλλην. Καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγίστης ἐθνικῆς καταπτώσεως καὶ συμφορᾶς, δὲν ἔπαυσεν ἐκδηλῶν τὰς ἀρετάς, αἵτινες κατέστησαν αὐτὸν ἐπιφανῆ καὶ ἀδάμαστον, ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ τοῦ τρωικοῦ πολέμου μέχρι τῶν μηδικῶν πολέμων, μέχρι τῆς ὑπερφυοῦς ἐκπολιτευτικῆς ἀνά τὴν Εὐρώπην, Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν στρατείας τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικοῦ αὐτοῦ ἥρωος, τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ἐπελθούσης ἡρωϊκῆς ἐποποιίας τῶν Τουρκομάχων, ἀφ' ὧν ἄρχεται αὖθις ἡ νέα ἱστορικὴ περίοδος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πλείστα τῶν τμημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ εὐμοιροῦσι στρατιωτικοῦ φρονήματος, πολεμικῆς φύσεως καὶ ἀνατροφῆς, ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀξίας θαυμασμοῦ. Παραβάλετε τὴν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς πρὸς τὴν τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Οἱ Ἕλληνες ὀφείλουσι τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἑαυτοὺς καὶ μόνους, κτηθεῖσαν δι' ἀπαραμίλλων ἀνδραγαθημάτων, ἐνῶ τούναντίον οἱ πρὸς αὐτοὺς συναγωνιζόμενοι καὶ ἀμιλλώμενοι ἀπὸ τινος χρόνου ὀφείλουσιν εἰς τὴν συνδρομὴν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῶν ξένων. Πλέον δ' ἢ ἅπαξ οἱ λαοὶ οὗτοι ἀνεκτήσαντο ψυχία αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας, ἔνεκα τῶν ἐξεγέρσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἃς ἐξεμεταλλεύθησαν ἐπιτηδείως καὶ ὑπούλως, ἐκζητήσαντες ὑπὲρ ἑαυτῶν ὑποχωρήσεις τῆς τουρκικῆς δεσποτείας, ἀφεθείσης ἐλευθέρας νὰ διεξαγάγῃ ἄνισον κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα. Πολιτικὴ ἀνειλικρινής, ἧς χάριν ἐθυσιάσθησαν τὰ ἑλληνικὰ δίκαια πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν συμφερόντων ἄλλων λαῶν. Ἡ στρατιωτικὴ ἀρετὴ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους εἰς οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑποπέσῃ ἀμφιβολίαν· διεκδικεῖ τίτλους θαυμασίους· ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀρετὴ τῶν ἀντι-

πάλων λαῶν κατ' ἐλάχιστον ἐπιβεβαιουῖται. Ὅπως στεροῦνται πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς, οὕτως ἀμοιροῦσι καὶ στρατιωτικῆς ἱστορίας.

Παρὰ πάντα ταῦτα, παρὰ τὴν ἀφιλονείκητον ὑπεροχὴν καὶ τὰς συμφυεῖς ἀρετὰς τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, οὗτος ὑφίσταται ἀπὸ τίνος χρόνου ἐλάττωσιν ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους λαοὺς ἀνταγωνισμῷ αὐτοῦ. Ἄνευ ὑπερβολῆς, ἀπὸ βαθείας συναίσθησεως καὶ μελέτης τῶν πραγμάτων κρίνων, μετὰ λύπης ἀναγκάζομαι νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ὑστερεῖ. Πόθεν τὸ φαινόμενον τοῦτο λαοῦ ὑποχωροῦντος, παρὰ τὰ ἔμφυτα αὐτοῦ, φυσικὰ καὶ ἠθικά, πλεονεκτήματα; Συνέβη πολλάκις νὰ γνωρίσω ἐν τῷ βίῳ μου ἀνθρώπους, εὐφυεῖς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, εὐμοιροῦντας ποικίλων προτερημάτων, ἀλλ' ἐστερημένους, ἐν τῇ ἐκδηλώσει καὶ τῇ πραγματώσει τῆς εὐφυΐας αὐτῶν, μεθόδου, τάξεως. Ἀφίστανται τῆς πραγματικότητος, καὶ περ δὲ δυνάμενοι, ὡς ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πνεύματος, νὰ μεγαλουργήσωσιν, ἀποτυγχάνουσι καὶ ἡττῶνται. Τοιοῦτό τι συμβαίνει πολλάκις καὶ εἰς τὰ ἔθνη. Δὲν ἀρκεῖ ἡ εὐφυΐα μόνη, ἡ ἔφεσις καὶ ἡ δύναμις πρὸς μεγαλουργίαν, ἐν ἣ περιπτώσει ἡ ἀρετὴ αὕτη δὲν παρακολουθεῖται καὶ ὑπὸ θετικωτέρας ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων. Ὁ εὐφυέστατος τῶν λαῶν δύναται ν' ἀστοχήσῃ ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἰδέας αὐτοῦ, ν' ἀποτύχῃ. Τοιοῦτό τι, ὡς μὴ ὄφειλε, συμβαίνει καὶ παρ' ἡμῖν, κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον. Παρὰ τὰ χαρακτηρίζοντα ἡμᾶς ὡς ἄτομα καὶ ὡς σύνολον πλεονεκτήματα, ὑποχωροῦμεν, ἢ μᾶλλον ραθύμως προβαίνομεν ἐν τῇ ἐπιδιώξει καὶ πραγματώσει τῶν ἐθνικῶν πόθων καὶ συμφερόντων. Ἡ ἀποτυχία δ' αὕτη πρέπει πρωτίστως ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς πρακτικῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος.

Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ παρακολουθήσητε μετ' ἐπιστάσις

εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ προγράμματος τούτου, ταῦτόν εἶπεῖν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἱστορικὴν περίοδον ἐθνικῆς ἡμῶν, ὡς ἀτόμων καὶ ὡς συνόλου, ἐργασίας. Καὶ ἐν πρώτοις ὀφείλω νὰ ἐπαναλάβω καὶ πάλιν, ὅτι ἐγκατελίπομεν πάντες τὰ ιδεώδη ἐκεῖνα, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ κατανοηθῆ καὶ νὰ εὐδοκιμήσῃ ὁ πνευματικὸς καὶ ἠθικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐθνικὴ ἰδέα, ἣτις ἐγένετο ἀείποτε τὸ παλλάδιον παντὸς λαοῦ, ὀλιγωρεῖται ἐν γένει· τὸ δὲ πρὸς πραγμάτων αὐτῆς πρόγραμμα σφαιρῶς κατανοεῖται ὑπὸ πάντων, τῶν τε ἐλευθέρων καὶ τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων. Ἡ μὲν ἐπίσημος Ἑλλάς δὲν κατενόησε μέχρι τοῦδε, ὡς ἔδει, τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ παράγοντος ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου, τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπεροχὴν. Τούτου δ' ἐνεκα ἡ ἐργασία αὐτῆς δὲν ἀνταπεκρίθη πρὸς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα. Τὰ ἄτομα ἐπίσης, ἐκπτοηθέντα ἔκ τινων ἀτυχημάτων κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος τούτου, πολλαχῶς τοῦ ἑλληνικοῦ κατελήφθησαν ἐξ ἀπογνώσεως. Δὲν τολμῶσι ν' ἀντιπαραταχθῶσιν ἀμυνόμενα. Καὶ ἐν τῇ καταπτώσει τοῦ φρονήματος, ἐν ἣ διατελοῦσι, δὲν διστάζουσιν ἔνια νὰ ὁμολογήσωσιν ἀποστασίαν κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ αὐτῶν, ἀρκεῖ μόνον νὰ εὐημερῶσιν.

Ἔχομεν καθῆκον, ὡς εἶπον καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν λόγοις, νὰ καταπολεμήσωμεν παντὶ τρόπῳ τὸν δισταγμὸν τοῦτον τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, τὸ λυμαινόμενον αὐτὸν ἔνιαχου δηλητήριον τῆς ἀποστασίας, τοῦ ἐθνικοῦ ἐκφυλισμοῦ. Ἄς κατέλθωμεν εἰς τὸν ἀγῶνα μεθ' ἱεραποστολικοῦ ζήλου, μετὰ σθένους. Οὕτως ἐνεργοῦντες, ὦμεν βέβαιαι, ὅτι θέλομεν ὑπερισχύσῃ ἐν τῷ διεξαγομένῳ ἀγῶνι.

Μελετήσατε τοῦτο, σεῖς πρὸ πάντων οἱ νέοι, ἐφ' ὧν στηρίζει τὰς ἐλπίδας αὐτῆς ἡ πατρίς.

Καὶ πρῶτον, πρὸς πραγμάτων γενναίας τινὸς ιδέας, ἀπαιτεῖται πίστις. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη πίστις δὲν πρέπει νὰ τυγχάνῃ ἡπία, ἐστερημένη ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Ἴνα αὕτη ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, δεόν νὰ ἐνισχύηται ἐν πάσῃ περιπτώσει ὑπὸ τοῦ πάθους, προϊόντος ἐνίοτε μέχρι φανατισμοῦ. Ὑπὸ τοιαύτην μόνον ἐννοίαν καὶ ἐκδήλωσιν ἡ πίστις δύναται νὰ κατεργασθῇ ἰσχυρὰν καὶ ἀκάθεκτον τὴν ψυχὴν τῶν μεμυημένων. Διδάσκει ἡμᾶς ἡ ἱστορία διὰ περισσείας παραδειγμάτων, ὅτι ἄνευ πίστεως καὶ τοῦ παρομαρτοῦντος πάθους οὐδὲν γενναῖον ἔργον ἐπετελέσθη. Ἡ πίστις εἶνε δύναμις τοῦ ἐπιλέκτου ἀνθρώπου· αὕτη ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν κόσμους, διαφεύγοντας τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀπίστου καὶ τοῦ ἀδιαφόρου, τὸ δὲ πάθος, ὅφ' οὐ παρακολουθεῖται, προβαίνει ἐνίοτε μέχρις ἀποτυφλώσεως. Καὶ δύναται μὲν ὁ γεωμετρικὸς νοῦς νὰ διατάζῃ πρὸ τοῦ τοιούτου φαινομένου, ἀλλὰ τὰ ἱστορικὰ διδόμενα ἤκιστα δικαιολογοῦσιν αὐτόν. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ κατεχόμενος, οἶονεὶ ἐκ ψυχώσεως, ὑπὸ τινος ὑπερόχου ιδέας, ὁ πιστεύων εἰς αὐτήν, ἐπιτυγχάνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Πολλῶ δὲ μᾶλλον, ἐν ἡ περιπτώσει κέκτῃται καὶ πάσας τὰς φυσικὰς τε καὶ ἠθικὰς δυνάμεις πρὸς πραγμάτων τῆς ιδέας ταύτης.

Ἄς ἔχωμεν τοῦτο ὑπ' ὄψει πάντες ἐν τῷ διεξαγομένῳ πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν ἀγῶνι. Ἐφθάσαμεν εἰς τὴν κρισιμωτέραν περίοδον τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν ἐξελίξεως. Ἐπέστη ὁ καιρὸς ν' ἀποπερατώσωμεν τὸ ἐθνικὸν οἰκοδόμημα, ἄξιον τοῦ παρελθόντος ἡμῶν. Μὴ ἀποδυσπετήσωμεν πρὸς τὸ ἔργον. Δὲν εἶνε δυσχερὲς καὶ ἐπίπονον, ὅσον ὑποθέτουσιν οἱ δειλοί. Ἐκαστος ἐξ ἡμῶν ἄς φέρῃ τὸν λίθον αὐτοῦ εἰς τὸ οἰκοδόμημα. Ἴσως οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς στιγμῆς ταύτης εἶνε μέτριοι, ἥττονες τῆς ὑπερόχου ἐπιβολῆς· ἀλλ' ὑπάρχει καὶ συνεργάζεται ὀπισθεν αὐτῶν ἀοράτως ὁ μέγας ἀρχιτέκτων τῆς ἐλληνικῆς

ιστορίας— ἡ ἐθνικὴ ἰδέα καὶ συνείδησις. Εἶνε μεγάλη καὶ ὑπερφυῆς ἡ ἰδέα αὕτη. Ἐξεκόλαψε καὶ παρήγαγε πλείονας τοῦ ἐνὸς πολιτισμούς, ὠργάνωσεν οὐκ ὀλίγα κοινωνικά καὶ πολιτικά συστήματα, παλαιά τε καὶ νεώτερα, καθωδήγησεν ἐν τῷ πολιτισμῷ καὶ καθοδηγεῖ τὸν κόσμον. Ἡμεῖς, οἵτινες εἴμεθα οἱ κατ' ἐξοχὴν ἐκλεκτοὶ αὐτῆς καὶ ἐντολοδόχοι, πιστεύοντες μετὰ ζήλου καὶ πάθους εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ ἐξέλθωμεν νικηταὶ κατὰ τῶν προσκομμάτων. Κατέχομεν πάντα τὰ πλεονεκτήματα καὶ πάσας τὰς πρὸς τοῦτο δυνάμεις. Τίνος ἀπολειπόμεθα; τῆς προσηκούσης καὶ λελογισμένης σκέψεως καὶ ἐνεργείας.

Πρὸς πραγμάτωσιν τῆς λελογισμένης ταύτης ἐνεργείας ἐπιβάλλονται καθήκοντά τινα εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας—ἐλευθέρους τε καὶ ἀλυτρώτους— ἡ κατανόησις, ὅτι ὁ λεγόμενος ἐθνισμός, ἡ φιλοπατρία ἐν τῇ καθαρωτέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ, δὲν εἶνέ τι κενὸν καὶ ἀφηρημένον χρῆμα· πρὸς τούτοις ὁ ἐθνισμός οὗτος δέον νὰ διεκδικῆται μετὰ ζήλου καὶ φανατισμοῦ, μέχρι πολλάκις θυσίας. Τοιαῦτα πρέπει νὰ διδάσκηται ὁ παῖς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας κατ' οἶκον, ἐν τοῖς σχολείοις, ἐν τῇ κοινωνίᾳ· ν' ἀποστρέφηται τοὺς μὴ συμμορφουμένους πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ ἐθνικοῦ τούτου προγράμματος, νὰ θεωρῇ αὐτοὺς κακοποιούς, προσπαθῶν ὅσον δύναται νὰ προσηλυτίζη πρὸς θεραπείαν τῆς ἀμαρτωλῆς αὐτῶν ἐθνικῆς ψυχῆς. Δέον ἐπίσης ὁ τοιοῦτος Ἕλλην νὰ διδάσκηται ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας τὸ μῖσος κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἐχθρῶν, ἀποφεύγων πάντα πρὸς αὐτοὺς συγχρωτισμόν, δυνάμενον νὰ μιάνη καὶ νὰ παραπλανήσῃ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ψυχὴν. Τοιαύτη ἀνατροφή, παρεχομένη εἰς τοὺς Ἑλληνόπαιδας, δύναται ἐν βραχεῖ χρόνῳ νὰ διαπλάσῃ νέαν, ὑπέροχον, ἰσχυρὰν γενεάν, ἑτοιμὸν ἐν πάσῃ

στιγμῇ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον, νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ἔνδοξον καὶ μεγάλην.

Εἶπον καὶ ἄλλοτε : Μισεῖτε τοὺς ἐθνικοὺς ὑμῶν ἐχθρούς, τοὺς ἐπιβουλεύοντας καὶ μισοῦντας τὴν ἡμετέραν ἐθνικὴν πίστιν, τὴν πατρίδα. Διὰ τοῦ ἐθνικοῦ μόνον μίσους θέλει ἐπιτευχθῆ ὁ θρίαμβος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ σωτηρία.

Πρὸς τοῦτοις παράλληλα ἐπιβάλλονται καθήκοντα τῇ ἐπισημῶ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι. Αὕτη συλλήβδην ἐκπροσωπεῖ τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν, ἐν ὀνόματι δ' αὐτῆς ὑποχρεοῦται νὰ μεριμνήσῃ. Εἶνε δυσχερῆ πάντως τὰ καθήκοντα ταῦτα, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι. Ἡ μεγάλη ἐθνικὴ παρακαταθήκη, οἷα ἀπὸ αἰώνων διεφυλάχθη ἡμῖν, κατόπιν μεγάλων συμφορῶν, ἀπόκειται εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολιτείαν. Αὕτη καθῆκον ἔχει ν' ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐθνικῆς δράσεως· πάντες δὲ ἡμεῖς, οἱ ἰδιῶται, νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτῇ, προσφέροντες κατὰ τὸ ἐνὸν τὰς δυνάμεις ἡμῶν, ἠθικάς τε καὶ ὑλικάς. Πρὸς τὴν εὐγενῆ ταύτην ἀποστολὴν τεταγμένη ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία, δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ μεγάλα ἔργα, σύμφωνα πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐντολὴν τοῦ ἔθνους, καθισταμένου ὑποδείγματος εὐνομουμένης καὶ φιλοπροόδου κοινωνίας.

Τοιοῦτό τι ἐφιλοδόξει νὰ τελεσιουργήσῃ πρὸ τριάκοντα καὶ πλέον ἐτῶν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος — νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα πρότυπον κράτους ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐξοχος ὑπόσχεσις, ἀξία βασιλέως τῶν Ἑλλήνων. Ἡ σημασία τούτης ὑποσχέσεως δὲν ἔχει μόνον ἐσωτερικὴν ἔννοιαν. Ὑπάρχουσι λαοὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Χερσονήσῳ, παρὰ τὰς ἐπισυμβάσας ἐπ' ἐσχάτων συμφοράς, πρόθυμοι νὰ ὀρέξωσιν ἡμῖν τὴν χεῖρα πρὸς κοινὴν συνεργασίαν. Οἱ λαοὶ οὗτοι δὲν εἶνε μόνον οἱ ὁμόφυλοι καὶ ὁμόγλωσσοι, οἱ ἀπὸ αἰώνων διεσπαρμένοι, ἕνα δὲ διηνεκῶς τρέφοντες πάθον, τίνι τρόπῳ ν' ἀποτελέσωσι

μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πολιτείαν. Μὴ ὁμόγλωσσοι ἐπίσης καὶ ὁμόφυλοι προκρίνουσιν ἐξ ἐμφύτου ἐθνικῆς ροπῆς νὰ συνταχθῶσι μεθ' ἡμῶν, συνεργαζόμενοι πρὸς τὸν αὐτὸν κοινὸν σκοπὸν. Τὸ πάλαι ἑλληνικὸν γόητρον, ἡ ὑπεροχή, ἣτις κατέστησε τὸν Ἑλληνισμὸν ἑκτακτὸν ἱστορικὴν δύναμιν, διατηρεῖται εἰσέτι ἀκμαία παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις, παρ' οἷς τυγχάνομεν οἱ κατ' ἐξοχὴν πρωτοστάται. Πολλάκις ἀντελήφθην τῶν παραπόνων ἑτεροφύλων καὶ ἀλλογλώσσων, ἀλλ' ὁμοδόξων λαῶν τῆς ἑλληνικῆς Χερσονήσου, θλιβομένων ἀπὸ μέσης καρδίας, ὅτι ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς ἀστοχεῖ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῆς διοικήσει, μὴ ἐμπνέουσα τὴν προσήκουσαν ἐμπιστοσύνην. Ἡ μομφὴ αὕτη δὲν εἶνε δυστυχῶς ἀνυπόστατος. Ὑπήρξαμεν μεγάλοι κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος, ἐξεθαμβώσαμεν τὸν κόσμον διὰ τῆς μεγαλεπιβόλου ἡμῶν δράσεως, ἀλλὰ παραδόξως, παρελθούσης τῆς πρώτης ὁρμῆς, κατεπέσομεν ἄτονοι καὶ ἀπηυδακότες, περιφρονοῦντες τὰ μεγάλα καὶ περὶ τὰ μικρὰ καταδαπανώμενοι. Ὡς μὴ ὄφελεν, ἐν τῇ μικροπολιτικῇ ταύτῃ ἀπώλεσαμεν ἕδαφος ἡμέτερον, τὸ ὁποῖον δυσχερῶς καὶ διὰ μεγάλων θυσιῶν δυνάμεθα ν' ἀνακτήσωμεν ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ.

Ὅφειλομεν νὰ ἐπανορθώσωμεν τὰς ἐπελθούσας ζημίας. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐν ἔχομεν κατ' ἐξοχὴν καθῆκον — νὰ καταστήσωμεν σύμβολον καὶ πρόγραμμα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἐνεργείας, ἐσωτερικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς, τὴν ἐν ἔτει 1863 ἐξενεχθεῖσαν βασιλικὴν ὑπόσχεσιν — νὰ καταστήσωμεν τὴν Ἑλλάδα πρῶτυπον κράτος. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο δὲν ἐπαρκεῖ μόνον ἡ βασιλικὴ βούλησις καὶ δύναμις. Πάντες οἱ Ἕλληνες, ἐλεύθεροί τε καὶ μὴ, ὀφείλομεν νὰ κατανοήσωμεν τὴν σημασίαν τῆς ὑποσχέσεως ταύτης καὶ νὰ συνεργασθῶμεν ὑπὲρ τῆς πραγματώσεως αὐτῆς. Ἡ εὐστοχος ἐσωτερικὴ λειτουργία

πολιτείας τινός δὲν εἶνε μόνον ἔργον ἑνὸς ἀνδρός, ἀλλὰ πάντων τῶν πολιτῶν, προσηκόντως κατανοούντων τὰ καθήκοντα αὐτῶν καὶ μὴ δυσφορούντων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν. Ἡ πραγμάτωσις τοῦ καθήκοντος, τοῦ ἐπιβαλλομένου ἐκάστῳ πολίτῃ, συντελεῖ εἰς τὴν εὐκοσμίον τάξιν τῆς πολιτείας. Ὁμολογῶ ἐν πλήρει συνειδήσει καὶ ἐξ ἀσφαλοῦς ἐπιγνώσεως τῶν πραγμάτων, ὅτι ὁ ἐλεύθερος ἑλληνικὸς λαὸς ὑστερεῖ ὡς πρὸς τοῦτο. Ἄν ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς δὲν ἐξετέλεσεν, ὡς ἔδει, τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἂν ὑπὸ τινος ἐπόψεως φαίνεται, ὅτι ὑστέρησεν ἐν τῇ συγχρόνῳ σταδιοδρομίᾳ, δὲν εἶνε ἀνεύθυνος ὁ ἐλεύθερος ἑλληνικὸς λαός. Ἐρρήθη πλέον ἢ ἅπαξ, καὶ δὲν στερεῖται ὑποστάσεως, ὅτι πᾶς λαὸς εἶνε ἄξιος τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Ἄν τοῦτο δὲν δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ ἐπὶ τῶν μὴ ἐλευθέρων πολιτευμάτων, εἶνε αὐταπόδεικτον ἐπὶ τῶν τέλει ἐλευθέρων, ἐν οἷς ὁ πολίτης ἔχει ἀντίστοιχα πρὸς τὰ καθήκοντα αὐτοῦ δικαιώματα. Ἐντεῦθεν συμπεραίνω, ὅτι εἰς ἡμᾶς ἀνεξαιρέτως ἀπόκειται, λόγῳ τε καὶ ἔργῳ, διὰ τῶν παρεχομένων μέσων νὰ συντελέσωμεν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ὀργάνωσιν πραγματικῆς πολιτείας, ἰσχυρᾶς, ἐδραίας καὶ νοήμονος, εὐνομουμένης καὶ κατανοούσης τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν, ἣτις ἐνεπιστεύθη αὐτῇ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν προσδοκιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ.

Ἔλεγεν ὁ Πλάτων: ὅταν εἰς ταῦτόν τῳ φρονεῖν τε καὶ σωφρονεῖν ἡ μεγίστη δύναμις ξυμπέσῃ, τότε πολιτείας τῆς ἀρίστης φύεται γένεσις, ἄλλως δὲ οὐ μῆποτε γένηται. Ἡ πολιτεία τυγχάνει ἡ ὑψίστη ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος καὶ δυνάμεως· παρά πολλῶν ἐκλήθη ἐπίγειος θεός. Εἰς αὐτὴν ἀπόκειται ἡ τελεσιουργία τῶν μεγάλων ἰδεῶν καὶ τῶν γενναίων ἔργων, τῶν ἀνησυχοῦντων τὸν βίον ἔθνους τινός. Εἶνε ἄρα καθῆκον παντός πολίτου

νὰ συντελέσῃ τὸ ἐπ' αὐτῷ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἐμπέδωσιν δυνάμεως, παρ' ἧς εἰκότως δικαιούται ν' ἀναμένῃ τὴν πραγμάτωσιν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ καὶ τῶν πόθων.

Οὕτω συντεταγμένης καὶ λειτουργούσης τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, δυνάμεθα πολλὰ ἐξ αὐτῆς νὰ προσδοκῶμεν. Θέλει κατανοήσῃ ἀμέσως τὰ καθήκοντα, τὰ ἐπιβαλλόμενα αὐτῇ, τὰς δυνάμεις, ἃς κέκτηται, τὴν συνδρομὴν, ἧς δύναται νὰ τύχῃ, ἠθικῆς τε καὶ ὕλικῆς, παρὰ τε τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν ἀλυτρώτων ἀδελφῶν. Ὑπὸ τοὺς τοιούτους οἰωνοὺς καὶ τὴν τοιαύτην ἀφετηρίαν ἢ ἐθνικὴν αὐτῆς ἐνέργεια, ὅσον καὶ ἂν τυγχάνῃ δυσχερῆς καὶ τολμηρᾶ, θελεῖ τύχῃ πολλῶν συνεργῶν καὶ συμμάχων. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος οὐδέποτε ἐδίστασεν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν μεγάλων περιπετειῶν καὶ κρίσεων. Ἡ θυσία δὲν εἶνέ τι ἄηθες ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ. Ἄλλ' ἀπαιτεῖται πρὸς τοῦτο ἡ δύναμις, ὁ νοῦς, ὁ ἀνὴρ, μνήμων καὶ εὐμαθὴς καὶ ἀνδρεῖος καὶ μεγαλοπρεπῆς φύσει, ὑπέρτατος λειτουργὸς τῆς πολιτείας, ὀργανῶν αὐτὴν καὶ διευθύνων κατὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα. Ἐν τούτῳ κεῖται ἡ λύσις τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ προβλήματος.

Τὸ γε νῦν ἔχον, ὀφείλομεν ν' ἀναμένωμεν τὴν ἰσχυρὰν ἐκδήλωσιν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας παρὰ τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν γένει, ἀλλ' ἰδίᾳ παρὰ τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, τῆς ἐν ἑαυτῇ συγκεντρούσης πᾶσαν δύναμιν τοῦ ἔθνους. Πρὸς τοῦτο δ' ἀπαιτεῖται ἡ ὑπ' αὐτῆς ὀργάνωσις τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως, ὄντως καθισταμένης ὑποδείγματος καὶ προτύπου τοῖς περιοίκοις λαοῖς, οἵτινες κατ' ἀνάγκην θέλουσι στρέψῃ τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς ἡμᾶς. Τοιοῦτό τι ἐπετέλεσαν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἡ Πρωσία καὶ τὸ Πεδεμόντιον· δι' ὀλίγων μέσων, ἀλλὰ μετὰ κρατερᾶς θελήσεως, ἀνέλαβον τὴν ἐθνικὴν ἡγεμονίαν τῶν γερμανικῶν καὶ τῶν ἰταλικῶν λαῶν, διεξήγαγον δ' εἰς

πέρας ἐγγεῖρημα, ὃ περ ἐπὶ αἰῶνας ἐθεωρεῖτο καθαρὰ χίμαιρα. Δὲν ὑπάρχει Γερμανία, ἐβροντοφώνουν οἱ ἐχθροὶ αὐτῆς μετὰ τὰς καταστροφὰς καὶ τὰς ταπεινώσεις, ἃς ὑπέστη, ἰδίᾳ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τοῦ αἰῶνος τούτου. « Θὰ ἦτο πλέον τι ἢ γελοῖον καὶ γὰρ σκεφθῆ τις περὶ τῆς ἐκ νέου ἀναστάσεως τῆς Πρωσσίας » ἐβλασφήμει ἀνὴρ, ὑπομίσθιος τῆς Αὐστρίας. Ἡ Ἰταλία εἶνε γεωγραφικὴ ἐκφρασις, ἔλεγεν ἐν ἔτει 1845 ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ οἴκου τῶν Ἀψβούργων. Καὶ ἐν τούτοις ὀλίγαι παρῆλθον δεκαετηρίδες, καὶ ἐθεμελιοῦντο ἰσχυρὰ καὶ περιφανῆ τὰ κράτη τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Ποῖον εἶνε τὸ ἀπόρρητον τῆς ἱστορικῆς δημιουργίας τῶν δύο ἐθνῶν ; Σιδηρᾶ πολιτικὴ καὶ ἀκατάβλητος θέλησις, στηριχθεῖσαι ἐπὶ τῆς βουλήσεως τῶν ἰταλικῶν καὶ τῶν γερμανικῶν λαῶν, ἀφοσιωθέντων εἰς τὰς ἐθνικὰς κυβερνήσεις τοῦ Πεδεμοντίου καὶ τῆς Πρωσσίας πρὸς τὴν ταχίστην ἐπίτευξιν καὶ πραγμάτωσιν τοῦ μεγάλου προγράμματος. Ἀλλὰ καὶ αἱ κυβερνήσεις, παρὰ τὴν σχετικὴν γλισχρότητα τῶν μέσων, ἅτινα διέθετον, ἀφωσιώθησαν ἐξίσου μετ' ἀπαραμίλλου ζήλου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ προγράμματος τούτου. Ἐσωτερικοὶ καὶ ἐξωτερικοὶ ἐχθροὶ ἀνθίσταντο καὶ ἐρραδιούργουν κατὰ πάσης ἐνεργείας αὐτῶν. Οἷαδὴποτε μεταρρυθμίσεις, σκοποῦσα εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν δυνάμεων τοῦ τόπου, ἐτύγχανεν ἀνηλεοῦς κριτικῆς τῶν ἀντιπάλων, εἴτε ἐν ἐπιγνώσει, εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ καταπολεμούντων πᾶσαν μεταρρυθμιστικὴν ἀπόπειραν. Καὶ ἐν τούτοις, τὸ ἐθνικὸν πρόγραμμα, δηλ. ἡ ἐθνικὴ βούλησις, κατίσχυσε παντὸς ἀντιθέτου συμφέροντος. Ἐκδηλοῦται αὕτη ἐν τῇ ψυχῇ ὀλίγων ἀτόμων, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπιβάλλεται ἐπὶ τῶν κεκλημένων ν' ἀναλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἱστορικὴν πραγμάτωσιν. Τοσαῦτα παρέχει ἡμῖν ἀρχαῖά τε καὶ νεώτερα παραδείγματα ἡ ἱστορία. Ἀλλὰ

τὸ παράδειγμα τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας εἶνε τὸ πάντων ἐπικουρικώτατον ἄξιον μιμήσεως. Ἀμφοτέρων τῶν χωρῶν οἱ λαοί, διηρημένοι, διεσπαρμένοι, ἀντίθετα πολλάκις ἔχοντες συμφέροντα, ἀλληλομαχοῦντες ὑπὲρ τῶν συμφερόντων ἐσωτερικῶν ἢ ἐξωτερικῶν δυναστῶν, κατέστησαν ἐν βραχεῖ χρονικῷ διαστήματι ἰσχυροί, εὐθὺς ὡς ἔλαβον συνείδησιν ἑαυτῶν. Ὑπὸ τὴν ιδέαν δὲ ταύτην τῆς ἰσχύος κατώρθωσαν νὰ συντάξωσιν ἐνιαίαν πολιτείαν, ἰσχυρῶς νῦν ἀντιπροσωπεύουσιν τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν ροπὰς καὶ δυνάμεις.

Ἡ δυνάμην νὰ ἐπικαλεσθῶ καὶ ἕτερα, σύγχρονα ἐπίσης παραδείγματα τῆς σημασίας καὶ τῆς ἰσχύος, ἢν δύναται νὰ παράσχη εἰς λαόν τινα εὐκοσμος ἐσωτερικὴ τάξις, πολιτεία καθ' ὅλην τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, κυβέρνησις. Ἄνευ τοιαύτης οὐδέν ἐστι γενέσθαι. Ἡ πολιτεία εἶνε πρόνοια. Ὅπου δὲ δὲν ὑπάρχει τοιαύτη, εἴτε παρ' ἀτόμῳ, εἴτε παρὰ λαῷ, ἐπέρχεται ἢ ἐξασθένωσις τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, ἢ καταστροφή, ἢ πτώσις.

Μετὰ τὰ βραχεὰ ταῦτα, κατανοεῖτε ἤδη τὴν ἀνάγκην τῶν ἐπείγουσῶν μεταρρυθμίσεων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ὡς τῆς κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωπούσης τὸ ἑλληνικόν. Ἄλλ' ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν, πρῶτιστα πάντων πρέπει νὰ καταβληθῇ ἡ προσήκουσα ἐνέργεια, ὅπως μεταρρυθμισθῇ τὸ πνεῦμα ἡμῶν, ἡ σκέψις. Ἐκδηλοῦται ἡ ἀνάγκη μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου· ὀφειλομεν ν' ἀποκηρύξωμεν τὸ παρελθόν καὶ νὰ τάμωμεν νέαν πορείαν ἐθνικῆς ἐργασίας. Διὰ τῆς τοιαύτης μεταρρυθμίσεως τὸ ἔθνος ἡμῶν θέλει ἐγκαινίση ἀντίθετον τῆς σημερινῆς σταδιοδρομίαν ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῶν πραγματικῶν αὐτοῦ συμφερόντων.

Πρῶτιστον πάντων ἡμῶν καθήκον καὶ μέλημα εἶνε νὰ ἐπισπεύσωμεν πλήρη καὶ ἀξίαν ζήλου τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν σύν-

ταξιν — νὰ καταστήσωμεν πραγματικὴν πολιτείαν τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ἐν ἣ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον νὰ ὑποχωρῇ εἰς τὸ καθόλου. Πολιτεία ἰσχυρὰ καθίσταται μόνον ἐκείνη, ἐν ἣ τὸ ἄτομον δὲν τολμαῖ, οὐδ' εἶνε ἐπιτετραμμένον αὐτῷ, ἐκ τῆς μὴ προσηκούσης λειτουργίας καὶ ἐφαρμογῆς τῶν νόμων, νὰ ἐπιφέρῃ χάριν τῶν συμφερόντων αὐτοῦ τὴν ἐξουθένωσιν τοῦ καθεστῶτος. Τοιοῦτό τι συμβαίνει ἀπὸ τινος χρόνου ἐν ἡμῖν — ὑπερφίαλος ἐγωϊσμός τῶν ἀτόμων, ἀνικανότης δὲ τῆς πολιτείας νὰ πατάξῃ τὸν ἐγωϊσμόν τοῦτον. Ἐμελετήσατε ἀράγε τὰ αἷτια τῆς τελευταίας ἡμῶν ἐθνικῆς ἀτυχίας; Τὸ πρῶτιστον ἦτο ἔλλειψις ἐπαρκοῦς συνειδήσεως τῆς πολιτείας, σθένους αὐτῆς νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῶν ἀτόμων, τῶν φιλοδοξούντων νὰ διεκδικήσωσι τὰ ράκη τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, νὰ παρακωλύσῃ αὐτὰ πρὸς ἀπονενοσημένην ἐνέργειαν. Ἄς τὸ κατανοήσωμεν καλῶς. Πρὶν ἢ ὑποχωρήσῃ ἡ Ἑλλάς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης κατὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ, εἶχεν ἤδη ὑποχωρήσῃ ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς ἀγώνων, μαχομένη πρὸς ἐχθρούς, οἵτινες, ὡς μὴ ὄφειλεν, ἦσαν ἐσωτερικοί, ἐπιβουλεύοντες τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἀξιοπρέπειαν καὶ ἰσχύιν. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐπῆλθεν εὐρυτέρα ὑποχώρησις κατ' ἀνάγκην — ἢ μετὰ τὴν ἐκουσίαν συμφορὰν ἀναγνώρισις τοῦ οἰκονομικοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς κηδεμονίας τῶν ξένων.

Τὴν θλιβεράν ταύτην κατάστασιν δυνάμεθα νὰ ἐπανορθώσωμεν ταχέως καὶ ἀσφαλῶς μόνον ἐν ἣ περιπτώσει κατορθώσωμεν νὰ ἄρωμεν ἀπὸ τοῦ μέσου ἡμῶν τὰ αἷτια, νὰ καταστήσωμεν δηλαδή τὴν ἐλληνικὴν πολιτείαν ἰσχυράν, ἔντιμον καὶ σεβαστήν, ἐν τε τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ· νὰ ἐμπιστεύσωμεν εἰς αὐτὴν τὸ παρὸν ἡμῶν καὶ τὸ μέλλον, προκαλοῦντες διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν συντάξεως τὴν ἐξωτερικὴν ἐμπιστοσύνην τῶν τε ὁμαιόμων καὶ τῶν ἀλλοφύλων

λαῶν. Ἄς συντελέσωμεν πάντες νὰ καταστήσωμεν τὴν ἑλληνικὴν πολιτείαν ἀξίαν τῆς παγκοσμίου ὑπολήψεως καὶ ἐμπιστοσύνης. Ἰσχυρὰ αὕτη καὶ ἐπίζηλος καθισταμένη, ἄς ἀναλάβῃ, μετ' εὐψυχίας ἅμα καὶ συνέσεως, τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς, ἐσωτερικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς. Τοιοῦτο εἶνε τὸ ὑπέρτατον σήμερον τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας καθῆκον. Καὶ ἂν δὲν μᾶς ἐμπνέῃ πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην τὸ παράδειγμα τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, ἄς μᾶς φιλοτιμήσῃ τοῦλάχιστον τὸ παράδειγμα τῆς μόλις πρό ὀλίγων ἐτῶν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς καὶ αὐτονομίαν κτησαμένης Ρωμανίας. Ἀπὸ δύο ἤδη αἰῶνων ἡ χώρα αὕτη ἐκυβερνᾶτο παρ' Ἑλλήνων, αὕτῃ στερουμένη τῶν αὐτοτελῶν ἐκείνων ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν στοιχείων πρὸς δράσιν καὶ ἐνέργειαν διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων. Μέχρι τῆς σήμερον οὐκ ὀλίγοι Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν, τὴν γένεσιν καὶ τὴν μόρφωσιν προΐσταντο τῶν πραγμάτων ἔθνους, μὴ ἀποδείξαντος ἔτι ὑπέροχα στοιχεῖα ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς δυνάμεως. Καὶ ἐν τούτοις ἀπὸ μιᾶς εἰκοσαετίας μόνον, διὰ τῆς πραγματώσεως σοβαρᾶς καὶ ἐμπέδου ἐσωτερικῆς τάξεως, ὀφειλομένης πρωτίστως εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς, κατέστη σπουδαῖος πολιτικὸς παράγων ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου. Ἐπεταὶ ἐκ τούτου, ὅτι πρὸς ἐξύψωσιν καὶ ἐνίσχυσιν ἔθνους τινὸς δὲν ἐπαρκοῦσι μόνον φυσικά, ἠθικά καὶ πνευματικά πλεονεκτήματα, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἀπαιτεῖται ἡ σκόπιμος καὶ ἀποτελεσματικὴ χρησιμοποίησις καὶ διεύθυνσις αὐτῶν — ἡ κυβέρνησις. Ἄς προσπαθήσωμεν νὰ ἐγκαταστήσωμεν ὑπέροχον τοιαύτην ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι. Καὶ ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι τὰ πράγματα θέλουσιν ἐξασφαλίσῃ εἰς ἡμᾶς ἀναμφισβήτητον τὴν ἡγεμονίαν τῶν περιόικων λαῶν, προκαλέσῃ δὲ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου.

Ἐν προηγουμέναις ὁμιλίαις μου ἐδήλωσα ρητῶς, ὅποια τις πρέπει νὰ καταστῆ ἡ ἐνέργεια τῶν τε ἀτόμων καὶ τῆς πολιτείας πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προγράμματος τούτου. Ἡ παίδευσις κατὰ πρῶτον, ἐθνικὴ ἐξ ὀλοκλήρου, σκοποῦσα τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν διάπλασιν τοῦ ἀτόμου, τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ρώμην. Ἄρτια καὶ συνειδότα τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν ἄτομα θέλουσι συντελέσῃ τάχιστα εἰς τὴν πλήρη μόρφωσιν ἔθνους ἐν γένει, ἀλλ' ἰδίᾳ εἰς τὴν προσήκουσαν σύνταξιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας, ἰσχυρᾶς καθισταμένης δυνάμεως. Αὕτη ἔσται τὸ πρῶτιστον ὄργανον τῆς ἐλληνικῆς ιδέας. Ἐγκαθιστᾶσα τὴν ἔννομον τάξιν, ἀξίαν παντὸς ζήλου, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς χώρας, μετὰ θάρρους καὶ σθένους θέλει δυναθῆ νὰ ἐγκαινίσῃ τὴν νέαν ἐθνικὴν πολιτικὴν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῆς ἐνέργειᾳ. Ἐχθροὶ καὶ φίλοι θέλουσιν ὑπολογίση τὴν ἐθνικὴν ταύτην δύναμιν καὶ θέλουσι προσπαθήσῃ νὰ προσχωρήσωσιν εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς κοινὴν ἐνέργειαν, λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν ἐλληνικῶν δικαίων καὶ συμφερόντων, ἐνῶ ταῦτα ἤδη περιφρονοῦνται. Ὑπὸ τοιούτους οἰωνοὺς τυγχάνον τὸ ἐλληνικὸν τῆς πρεπούσης κυβερνήσεως, θέλει καταληφθῆ αὖθις ἐξ ἐμπιστοσύνης πρὸς τὰς δυνάμεις ἑαυτοῦ καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ἀντὶ τῆς ἤδη κρατούσης δυσπιστίας καὶ ἀπογοητεύσεως, θέλει ἀναλάβῃ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, οἰκειοθελῶς καὶ μετὰ ζήλου ὑπηρετοῦν τὸν μέγαν τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Τοιούτου στηρίγματος εὐμοιροῦσα ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις, ἄς ρίψῃ τὸν κῦβον τῆς μεγάλης ἐνεργείας, ἥτις κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην μονονουχὶ ἐλλείπει καὶ ἀπὸ τῶν ἀτόμων καὶ ἀπὸ τῆς πολιτείας. Διὰ τῆς συνεργασίας ταύτης μέγала θέλουσιν ἐπακολουθήσῃ ἀποτελέσματα. Ἀναπόφευκτος ἔσται ἡ ἐπιτυχία· ἡ δὲ νίκη θέλει στέψῃ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου.

Ὅφείλω νὰ σᾶς δηλώσω πάλιν, ὅπερ καὶ ὑπέδειξα πρότερον, ὅτι ἀτελεστάτη καὶ ἀστοχωτάτη διεξάγεται ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, παρὰ τοῖς ὁμογενέσιν ἡμῶν καὶ ὁμοφύλοις, ἢ ἐκπολιτιστικῇ, ἢ ἐξελληνιστικῇ ἐργασίᾳ. Ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, μόλις ἑλληνοφωνοῦντες, καίπερ ἐπὶ αἰῶνας διατηρήσαντες τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ἀφίενται ἀσυγγνώστως ἔρμαιον τῶν προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν ξένων λαῶν, οἵτινες, ἂν ἔχωσι κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἀξίαν τινὰ ἠθικὴν ἢ πνευματικὴν, ὀφείλουσι πάντως αὐτὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδείῃσιν. Ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θράκῃ, ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐχθρικαί πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν δυνάμεις καταπολεμοῦσιν αὐτὸν διὰ παντὸς μέσου, θεμιτοῦ καὶ ἀθεμίτου, ὡς μὴ ὄφελε δέ, ἀπὸ τινος χρόνου ἢ ἐνέργεια αὐτῶν διεξάγεται λίαν ἐπιτυχῶς. Οὕτως ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπόλλυσιν ἕδαφος δυνάμεως καὶ δράσεως ἐν χώραις, αἵτινες ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν αἰώνων ἦσαν καὶ διετέλεσαν μέχρι τῆς σήμερον ἑλληνικαί. Τὸ θλιβερὸν τοῦτο φαινόμενον δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ μᾶς ἀπελπίσῃ καὶ νὰ μᾶς ἀπογοητεύσῃ. Πολιτεία καὶ ἄτομα ἅς λάβωμεν θάρρος, ἀλλ' ἄμια καὶ συνείδησιν τῶν ἡμετέρων καθηκόντων. Πληθυσμοὶ ὀλόκληροὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Χερσονήσῳ προσβλέπουσι πρὸς ἡμᾶς, ἀλλ' ἡμεῖς ἀδιαφοροῦμεν, ἀσχολοῦμενοι μᾶλλον περὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων. Ἐντεῦθεν οἱ ἀπὸ τινος χρόνου ἐθνικοὶ ἀποστάται, περὶ ὧν ἠδιαφορήσαμεν μὲν ἡμεῖς, προσῆλθον δ' ἄλλοι, ἀλλόφυλοι, ἐκλιπαροῦντες αὐτοὺς καὶ προσηλυτίζοντες. Πρώτην φοράν ἴσως ἐν τῇ ἱστορίᾳ φαίνεται ὁ Ἑλληνισμὸς ἠττώμενος, ἄτε στερούμενος ἰσχυρῶν πνευματικῶν, ἢ ἠθικῶν μέσων, ὅπως ἀνταγωνισθῇ καὶ κατισχύσῃ. Ἄλλοτε ὑπετάσσετο ὑπὸ τῆς βίας, ἀλλ' ἐπεκράτει διὰ τοῦ πνεύματος· σήμερον. . . ἠττᾶται πνευματικῶς, ὡσεὶ ὁ σκυθικὸς κόσμος παρέχει μείζονα στοιχεῖα ζωῆς καὶ δυνάμεως. Τὸ τοιοῦτο βεβαίως

ἀποδοτέον εἰς τὴν ἔλλειψιν προνοίας τῶν διευθυνόντων τὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔν τε τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ τῇ ἀλυτρώτῳ πατρίδι, εἰς τὴν ἐπισκήψασαν ἐπὶ τοῦ πνεύματος αὐτῶν ὑπερφίαλον φιλαυτίαν, εἰς τὴν ἀδιαφορίαν, ἣτις πολλάκις καθίσταται ἐγκληματικωτέρα οἰουδήποτε ἐγκλήματος. Ἐπέστη ὁ καιρὸς νὰ θεραπευθῶμεν ἀπὸ τῆς νόσου ταύτης. Σημαίνομεν τὸν κώδωνα τοῦ ἐθνικοῦ κινδύνου· ἀλλ' ἄς μὴ περιορισθῶμεν μέχρι τοῦ σημείου τούτου. Ἄς ἀναλάβωμεν τὰ ὄπλα, τὰ παλαιὰ ἡμῶν ὄργανα, ὅπως ἀποκρούσωμεν εὐθαρσῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς πᾶσαν ἐχθρικὴν ἐπιδρομὴν. Ἀδύνατον νὰ μὴ επικρατήσωμεν ἐπὶ τέλους. Πολλὰ ἐπῆλθον συμφοραί. Μὴ καταστήσῃ ἡμᾶς τοῦτο ἀθύρους. Ἐργαζόμενοι μετὰ ζήλου, συνέσεως καὶ δεξιότητος, ὦμεν βέβαιοι, ὅτι οἱ ἀδελφοί, οἱ ἀπομακρυνθέντες ἐσχάτως, θέλουσιν ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίαν ποίμνην, ἀλλ' ἐπίσης ὅτι καὶ ἄλλοι, τέως ἀνερμάτιστοι πελαγοδρομοῦντες, θέλουσι προτιμήσῃ ἡμᾶς παντὸς ἄλλου, ἅτε συνδεόμενοι διὰ πολλῶν ἠθικῶν δεσμῶν καὶ κοινῆς ἱστορικῆς τύχης. Οὕτως ὁ Ἑλληνισμὸς θέλει ἀναλάβῃ τὴν ἐκφεύγουσαν αὐτὸν ἡγεμονίαν, καθιστάμενος αὖθις ὁ πρῶτιστος τῶν ἱστορικῶν παραγόντων τῆς ἐλληνικῆς Χερσονήσου.

Καθιστάμενοι ἰσχυροὶ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἡμῶν τάξει καὶ λειτουργίᾳ, ἄς μὴ ἀγνοῶμεν, ὅτι μέλημα σπουδαιότατον πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὴν καλλιέργειαν φιλίας καὶ συμπαισιῶν μεταξὺ τῶν ἄλλων λαῶν. Τοῦτο δ' ἐξαρτᾶται οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν συντάξεως καὶ ἰσχύος, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς προσηκούσης ἐνεργείας πρὸς σύμπραξιν μετὰ τῶν λαῶν ἐκείνων, ἀφ' ὧν ὀλιγώτερον διίστάμεθα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Κατὰ πρῶτον ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου. Ὡς εἶπον ἤδη, ὑπάρχουσι λαοί, κατοικοῦντες ἐπ' αὐτῆς, οἵτινες, ὅσον καὶ ἂν θεωρῶνται σήμερον πρὸς ἡμᾶς διίστάμενοι καὶ

διχονοοῦντες, θὰ ἐπροτίμων τὴν μεθ' ἡμῶν σύμπραξιν τῆς συμπράξεως παντὸς ἄλλου λαοῦ. Ἐνιοὶ τούτων ἀναγνωρίζουσιν ἐν ἡμῖν ὑπερτέραν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν δύναμιν, δὲν θὰ ἐδίσταζον δὲ νὰ συνεργασθῶσιν, ἥρκει νὰ διεξήγετο ἡ κατάλληλος πρὸς τοῦτο ἐνέργεια. Φιλίως καὶ εὐγενῶς πρὸς αὐτοὺς προσφερόμενοι, θὰ προσηλυτίζομεν αὐτοὺς ἐν δεδομένη ἐθνικῇ ἐνεργείᾳ. Οὗτοι θὰ ἔτεινον πρὸς ἡμᾶς τὴν χεῖρα· ἠθέλομεν δ' ἀνεύρη ἐν αὐτοῖς συμμάχους καὶ συναγωνιστάς, δι' ὧν ἡ ἐλληνικὴ δύναμις θὰ καθίστατο ἐπαρκὴς πρὸς ἀνταγωνισμόν κατ' ἄλλων λαῶν, τῶν ἐπιζητούντων ἀπὸ τινος χρόνου τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐλληνικῆς Χερσονήσου.

Ἄλλ' οὐχὶ μόνον ὀφείλομεν νὰ περιθάλψωμεν σχέσεις φιλίας καὶ συμμαχίας μετὰ τῶν λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Παραπλήσιόν τι δέον νὰ ποιήσωμεν καὶ μεταξὺ τῶν λαῶν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Ἐχομεν πλείστους μεταξὺ αὐτῶν φίλους, εἰλικρινῶς καὶ ἄνευ συμφέροντος ποθοῦντας τὴν παλιγγενεσίαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Κατεδείχθη τοῦτο πλέον ἢ ἅπαξ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, καὶ δὴ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν· εἰ καὶ ἅπασα ἡ Εὐρώπη ἐπεθύμει διακαῶς τὴν εἰρήνην, ἔν τισι τῶν χωρῶν αὐτῆς, ἰδίᾳ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, ὁ ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος ἐνθουσιασμός ἐξήρθη εἰς ὕψιστον σημεῖον. Εἴθε νὰ ἐδεικνυόμεθα ἄξιοι τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐκείνου! Δυστυχῶς ἐφάνημεν ἥττονες αὐτοῦ, τούτου δ' ἔνεκα ἀπεγοητεύσαμεν οὐκ ὀλίγους τῶν ἡμετέρων φίλων. Ἄλλ' οἱ ἀρχαῖοι δεσμοὶ δὲν δισπάσθησαν, διότι εἶνε δεσμοὶ πραγματικῆς ἀφοσιώσεως καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἐλληνικὴν φυλὴν, οὐχὶ πρὸς ὠρισμένην γενεάν, μὴ δειχθεῖσαν ἐφάμιλλον τῶν προηγουμένων. Ἐπιβάλλεται ἄρα ἡμῖν σήμερον νὰ ἐπανορθώσωμεν διὰ τῶν πραγμάτων, διὰ συνετῆς πολιτείας, τὸ καταπεσὸν αἶσθημα τῶν ἡμετέρων

φίλων. Τοιαύτην δ' ἐνέργειαν ὑποχρεούμεθα νὰ διεξαγάγωμεν οὐ μόνον παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς, ἀλλὰ καὶ παρὰ ταῖς κυβερνήσεσιν αὐτῶν, αἵτινες, ὅσον καὶ ἂν ὑφίστανται ἐν δεδομέναις περιστάσεσι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δημοσίου φρονήματος, οὐχ ἥττον ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῶν ἀποφάσεσι καὶ ἐνεργείαις δὲν χειραγωγοῦνται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων μόνον. Δέον νὰ γινώσκωμεν, ὅτι τὸν πολιτικὸν ἄνδρα διευθύνει κατ' ἐξοχὴν οὐχὶ ἡ καρδιά, ἀλλ' ὁ νοῦς, ὑπαγορεύων αὐτῷ ἐν τισὶ περιστάσεσιν οὐχὶ τὸ τί δέον, ἀλλὰ τί τὸ συμφέρον γενέσθαι.

Μόνον διὰ τοιαύτης ἐνεργείας καὶ ὡς ἄτομα, καὶ ὡς ἔθνος, καὶ ὡς πολιτεία ἐργαζόμενοι, θέλομεν ἐπιτύχη τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ — θέλομεν ἐμπνεύσῃ τὴν παγκόσμιον ἐμπιστοσύνην, θέλομεν προσελκύσῃ ὑπὲρ ἡμῶν ἰσχυρὰς τὰς συμπαθείας τῶν φίλων, ἐξαναγκάζοντες καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς εἰς σεβασμὸν τῶν ἡμετέρων δικαιωμάτων. Σύνδεσμος μετὰ τῶν φίλων· πόλεμος πρὸς τοὺς ἐχθροὺς. Οὕτω μόνον διεξάγεται ἡ ἱστορία. Ἄς ἀναρριπίσωμεν ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς πατρίδος· ἄς ἀνάψωμεν δι' αὐτοῦ πυρκαϊάν, θερμαίνουσαν καὶ φωτίζουσαν τοὺς ἐκτραπέντας καὶ ἀδιαφοροῦντας ἐκ τῶν ὁμοεθνῶν. Ἄς κατανοήσῃ ἰδίᾳ τοῦτο καὶ ἄς ἐνεργήσῃ ἐν τῇ ὑπερόχῳ αὐτῆς δυνάμει ἡ ἐλληνικὴ πολιτεία. Πλέον ἢ ἅπαξ κατεδείχθη αὕτη, ὡς μὴ ὄφελε, παραπλήσιος πρὸς τὸν Θεὸν ἐκεῖνον Γλαῦκον, τὸν ἐκ τῶν περιπετειῶν τῆς τύχης ἀπολέσαντα τὴν παλαιὰν φύσιν καὶ εἰκόνα. Ἦδη, μετὰ τοσαύτας δοκιμασίας καὶ συμφορὰς, ἄς ἀναλάβῃ πλήρη συνείδησιν, καθισταμένη ἀξία τῆς ὑπερφουῦς ἡγεμονίας, ἣν ἐκληροδότησεν αὐτῇ ἡ παγκόσμιος ἱστορία.

Ἐν τῇ σημερινῇ συνεντεύξει κατέδειξα ὑμῖν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος, τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν συναγωνιζομένων λαῶν, ἀλλ' ἅμα καὶ τὸ μέγα μειονέκτημα,

τὴν ἔλλειψιν σοβαρᾶς διευθύνσεως ἐν τῇ διεκδικήσει τῶν δικαιῶν τοῦ ἔθνους. Οὕτω κατέστη ὑποδεεστέρα ἢ ἑλληνικὴ πολιτεία ἐτέρων πολιτειῶν, ἡττόνων αὐτῆς ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις. Ὅφειλομεν νὰ ἐργασθῶμεν πρὸς ἐπανόρθωσιν τοῦ κακοῦ. Ἄλλως ὁ σκοπὸς ἡμῶν δὲν θέλει ἐπιτευχθῆ ὑποσηκόντως, ἂν δὲν προσπαθήσωμεν παντὶ σθένει νὰ προσδώσωμεν εἰς τὰς ἐθνικὰς ἡμῶν ἠθικὰς ἢ πνευματικὰς δυνάμεις τὴν προσήκουσαν ἔντασιν ἐν τῇ κρισίμῳ στιγμῇ τῆς ἐνεργείας, εἰς ἣν θᾶπτον ἢ βράδιον θὰ κληθῶμεν. Εἶμεθα στρατιωτικὸν ἔθνος· τοῦτο ἀποδείκνυται ἐκ τῶν μακρῶν χρονικῶν τῆς ἱστορίας ἡμῶν. Ἀλλὰ τὰ στρατιωτικὰ πλεονεκτήματα εἰς οὐδὲν θέλουσι συντελέση, ἂν πρωτίστως δὲν μεριμνήσωμεν νὰ συνταχθῶμεν καὶ νὰ ὀργανωθῶμεν ὅσον ἔνεστι στρατιωτικῶς. Δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ ἰσχυρὰ ἡμῶν, ἡ πολεμικὴ φύσις· εἰς οὐδὲν ἐπίσης συντελεῖ ὁ νοῦς, τὸ αἶσθημα, ὁ ἐνθουσιασμός. Προσπατεῖται ἡ προσήκουσα σύνταξις καὶ ὀργάνωσις τῶν στρατιωτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεων.

Περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου καὶ ἐθνικοῦ θέματος ἐπιφυλάττομαι νὰ εἶπω εἰς ὑμᾶς τὰ δέοντα ἐν τῇ προσεχεῖ συνευτεύξει.